

de genoemde Nederlandse schrijvers vooral naoorlogs zijn. Daardoor ontstaat een zekere onevenwichtigheid in het geheel van de bundel.

Zoals gezegd, de bijdragen verschillen nogal van kwaliteit. De grondige literatuurwetenschappelijke analyse van bijvoorbeeld Hans Ester staat tegenover artikelen die meer op een schoolopstel lijken. Maar deze kwaliteitsverschillen lijken mij inherent aan de vorm van een bundel. Wat wel opvalt is dat er weinig wordt ingegaan op auteurs die langere tijd in het andere land hebben gewoond of bijvoorbeeld de *Exilautores* die in de jaren dertig vanuit Duitsland naar Nederland zijn gevlucht. Er zijn immers genoeg *Exil*-ervaringen in Nederland literair verwerkt, bijvoorbeeld de autobiografische romans en verhalen van Grete Weil of aan Konrad Merz, die na zijn vlucht in 1933 in Nederland is gebleven.

Samenvattend kan gezegd worden dat de artikelen een interessante inkijk geven in de geschiedenis van de wederzijdse beeldvorming in Duitsland en Nederland. Enerzijds wordt duidelijk waar de hedendaagse clichés hun oorsprong hebben en dat ze deels al een lange traditie hebben. Anderzijds is het voor de Nederlandse lezer zeker interessant om te ervaren hoe in het Duitsland van de negentiende en de vroege twintigste eeuw over Nederland en Nederlanders werd gedacht.

Katja B. Zaich

Th. J. A. Terlouw, ed., *Geschiedenis van de fysiotherapie gezien door andere ogen. Bijdragen tot de geschiedenis van de fysiotherapie in de negentiende en twintigste eeuw geschreven door Nederlandse en buitenlandse onderzoekers* (Amsterdam: Aksant, 2004, 408 blz., € 27,50, ISBN 90 5260 163 1).

Thomas Terlouw houdt zich al vijftien jaar lang bezig met de geschiedenis van de fysiotherapie, een paramedisch beroep dat vroeger bekend stond als dat van heilgymnast-masseur. In 1991 promoveerde hij op een dissertatie over de opkomst van dit beroep in de negentiende eeuw. Hij zorgde er persoonlijk voor dat delen van het archief van de beroepsorganisatie en de bibliotheek, die verloren dreigden te gaan, behouden bleven. De aandacht voor de eigen geschiedenis is bij fysiotherapeuten in Nederland en andere West-Europese landen tot nu toe uiterst gering geweest. De thans uitgebrachte en door Terlouw geredigeerde bundel met elf bijdragen van diverse experts vormt het bewijs dat deze geschiedenis tal van belangwekkende aspecten kent.

De mij toegemeten ruimte staat het niet toe om alle bijdragen een voor een te bespreken. De kwaliteit ervan is echter hoog. Twee hebben betrekking op de fysiotherapie in het algemeen, vijf op de ontwikkeling van dit beroep in Nederland tussen rond 1800 en rond 1950, twee op het ontstaan en de organisatorische setting in België, een op de ontwikkeling van de Duitse 'Krankengymnastik' en tenslotte een op Duitstalig Zwitserland. De oorsprong van het nieuwe beroep was het uit de Verlichting stammende denkbeeld dat het lichaam niet alleen maar een voertuig van de geest was, maar dat het een eigen, op zich zelf staande waarde had. De grondlegger was de Zweed Per Hendrik Ling, die in 1813 in Stockholm een instituut oprichtte waar heilgymnasten werden opgeleid.

Vanuit Stockholm waaide het nieuwe beroep over naar Duitsland en andere West-Europese landen.

Veel aandacht is er voor de strijd om de erkenning van het beroep, waarnaar de fysiotherapeuten in navolging van de artsen streefden en die een langdurige strijd met zich meebracht met de artsen in het algemeen en de orthopeden in het bijzonder. De meeste artsen eisten de massage en de speciale gymnastiek exclusief voor zichzelf op. Beide partijen voerden ook strijd tegen de vele beunhazen zoals gymnastiekleraren die dit erbij deden. Vanaf de late negentiende eeuw nam de vraag naar fysiotherapie toe. Tijdens het Interbellum waren er echter maar weinig ziekenfondsen die het in hun pakket opnamen. De doorbraak kwam met het tweede uitvoeringsbesluit van het Ziekenfondsenbesluit uit 1941 dat heilgymnastiek en massage in het pakket van de verplichte verzekering opnam. Het jaar daarop kreeg het beroep wettelijke bescherming. Kort na de Tweede Wereldoorlog kwam het eerste landelijke contract tot stand tussen de beroepsorganisatie en de ziekenfondsen. In de jaren zeventig beleefde de fysiotherapie een hausse, niet alleen in Nederland maar ook in Duitsland. Het na 1980 ingezette beleid om de kostenstijging in de gezondheidszorg af te remmen, luidde een periode van neergang in. Dit culmineerde in het besluit van minister Hoogervorst van 2004 om de fysiotherapie over te hevelen naar de aanvullende, niet-verplichte ziekenfondsverzekering. Terecht concludeert Karel Peter Comanje dat hiermee de klok naar 1941 werd teruggezet. Antje Hüter-Becker en Ruth Welti Zwysig namen het genderspect in hun artikelen op, de andere auteurs deden dat niet.

Terlouw heeft de geschiedenis van de gezondheidszorg een grote dienst bewezen door experts bijeen te brengen en hen te doen schrijven over de geschiedenis van dit paramedische beroep. Zeer waardevol is ook zijn bijdrage in het Engels met een overzicht van de geschiedenis tot rond 1900, omdat resultaten van Nederlands onderzoek zo naar een ruimer forum getild worden.

De in deze bundel ingezette onderzoekslijn kan worden doorgezet naar 2005, zeker, maar men zou zich ook af kunnen vragen of we er met de geschiedschrijving van gezondheid en gezondheidszorg komen, als we deze op blijven delen in de geschiedenis van beroepsgroepen zoals artsen, diverse soorten medische specialisten, apothekers, verpleegkundigen, en nu ook fysiotherapeuten en de onderlinge relaties die deze groepen met elkaar hebben onderhouden. Verhindert deze fragmentatie niet een meer integrale kijk op het onderwerp en wordt de patiënt zo niet met stomheid geslagen? Enige theoretische onderbouwing kan verder de weg openen naar een andere kijk op bepaalde verschijnselen. Daarbij valt te denken aan het in 2002 verschenen boek van Joël Mokyr, *The gifts of Athena*, over twee lagen van kennis dat veel discussie heeft losgemaakt (zie *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* (2005) afl. 1). De kennis van de eerste fysiotherapeuten valt in de categorie labdakennis (kennis omtrent het hoe iets te doen of te maken), de kennis van chirurgen en orthopeden daarentegen is omegakennis (kennis omtrent het wat en het waarom). De hoogleraar chirurgie aan de Leidse universiteit J. A. Korteweg vergeleek de verhouding tussen artsen en heilgymnasten-masseurs met die tussen architecten en timmerlieden. Deze laatste hoorden, liefst met enige eerbied, te luisteren naar de architect die het geheel overzag en ervoor gestudeerd had. De orthopeed Van Bremen drukte zich in 1913 als volgt uit: orthopedie is geneeskunde, de heilgymnast-

masseur beoefent ‘een technisch onderdeel van ons therapeutisch arsenaal.’(145) Let op het woordje ‘ons’. Tenslotte zag ik in de toekomst graag wat meer aandacht voor de nu nogal gemakkelijk aan de kant gezette groep van ‘beunhazen’, waaronder zich trouwens ook nogal wat ‘onwetende vrouwen’ lijken te bevinden. Meer onderzoek hiernaar brengt dan ook het genderelement, dat de Nederlanders en Vlamingen nu vergeten zijn, in het vertoog.

Ton Kappelhof

B. D. van der Velden, *‘Waar gaan we heen met het Fries?’ Het gebruik van de Friese taal in het juridische en in het bestuurlijke verkeer in de laatste twee eeuwen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Nijmegen: Wolf legal publishers, 2004, xiv + 563 blz., € 39,90, ISBN 90 5850 084 5).

Van der Velden heeft een boeiend boek geschreven, dat een uitstekend overzicht geeft van de problematiek waarmee juristen, notarissen en parlementariërs werden geconfronteerd door het bestaan van een tweede inheemse taal in ons land naast het Nederlands. Pas rond 1900 werd voor het eerst actie gevoerd voor het gebruik van het Fries in de rechtszaal, de gemeenteraad, de provinciale staten, het onderwijs en in de kerk. Het aanzien van het Fries was in de negentiende eeuw toegenomen doordat er vrij regelmatig in die taal werd gepubliceerd. De invoering van de leerplichtwet in 1901 betekende een belangrijke stimulans. Wat het gebruik van het Fries in de rechtszaal betrof, kan worden aangenomen dat het Fries spreken toen over het algemeen werd toegestaan.

Merkwaardig genoeg ontstonden er pas moeilijkheden op dat gebied bij het begin van de vorige eeuw. De ‘vrije’ socialist G. L. van der Zwaag stelde voor het eerst in de Tweede Kamer het gebruik van het Fries in het officiële verkeer aan de orde bij de begrotingsbehandelingen voor 1903. Hij bepleitte de inschakeling van een tolk bij de rechtbank. Dit voorstel werd niet overgenomen, hoewel moest worden toegegeven dat het spreken van Fries ter terechtzitting niet bij de wet werd verboden. Echte conflicten deden zich pas in de jaren dertig voor bij rechtszaken, waarin hoger opgeleiden uit principiële Fries-nationalistische overwegingen weigerden iets anders dan Fries te spreken. Een rechtszaak tegen de student Haring Piebenga in 1933 liep uit op een grote persrel, toen hij uit de rechtszaal werd verwijderd, omdat hij weigerde Nederlands te spreken. In de Tweede Kamer bepleitte H. S. van Houten van de CDU een wettelijke regeling voor het rechtsverkeer in het Fries zonder gehoor te vinden. Een aantal Friese schrijvers, zoals Douwe Kalma, Rintsje Sybesma, Douwe Kiestra en Reinder Brolsma kozen tijdens de Duitse bezettingstijd voor de collaboratie in de hoop zo meer voor het Fries te kunnen bereiken. Het is jammer, dat Van der Velden aan deze radicale fase in de geschiedenis van de Friese Beweging geen aandacht heeft besteed.

Nu is het niet zo dat de collaboratie in concreto veel heeft opgeleverd voor het Fries, maar tijdens de bezetting nam de belangstelling bij het grote publiek voor Friese literatuur, toneel en cabaret, door de Duitsers gestimuleerd, sterk toe. Dat heeft bijgedragen tot een meer zelfbewuste houding van de Friese Beweging na de oorlog. Een overkoepelende

masseur beoefent ‘een technisch onderdeel van ons therapeutisch arsenaal.’(145) Let op het woordje ‘ons’. Tenslotte zag ik in de toekomst graag wat meer aandacht voor de nu nogal gemakkelijk aan de kant gezette groep van ‘beunhazen’, waaronder zich trouwens ook nogal wat ‘onwetende vrouwen’ lijken te bevinden. Meer onderzoek hiernaar brengt dan ook het genderelement, dat de Nederlanders en Vlamingen nu vergeten zijn, in het vertoog.

Ton Kappelhof

B. D. van der Velden, *‘Waar gaan we heen met het Fries?’ Het gebruik van de Friese taal in het juridische en in het bestuurlijke verkeer in de laatste twee eeuwen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Nijmegen: Wolf legal publishers, 2004, xiv + 563 blz., € 39,90, ISBN 90 5850 084 5).

Van der Velden heeft een boeiend boek geschreven, dat een uitstekend overzicht geeft van de problematiek waarmee juristen, notarissen en parlementariërs werden geconfronteerd door het bestaan van een tweede inheemse taal in ons land naast het Nederlands. Pas rond 1900 werd voor het eerst actie gevoerd voor het gebruik van het Fries in de rechtszaal, de gemeenteraad, de provinciale staten, het onderwijs en in de kerk. Het aanzien van het Fries was in de negentiende eeuw toegenomen doordat er vrij regelmatig in die taal werd gepubliceerd. De invoering van de leerplichtwet in 1901 betekende een belangrijke stimulans. Wat het gebruik van het Fries in de rechtszaal betrof, kan worden aangenomen dat het Fries spreken toen over het algemeen werd toegestaan.

Merkwaardig genoeg ontstonden er pas moeilijkheden op dat gebied bij het begin van de vorige eeuw. De ‘vrije’ socialist G. L. van der Zwaag stelde voor het eerst in de Tweede Kamer het gebruik van het Fries in het officiële verkeer aan de orde bij de begrotingsbehandelingen voor 1903. Hij bepleitte de inschakeling van een tolk bij de rechtbank. Dit voorstel werd niet overgenomen, hoewel moest worden toegegeven dat het spreken van Fries ter terechtzitting niet bij de wet werd verboden. Echte conflicten deden zich pas in de jaren dertig voor bij rechtszaken, waarin hoger opgeleiden uit principiële Fries-nationalistische overwegingen weigerden iets anders dan Fries te spreken. Een rechtszaak tegen de student Haring Piebenga in 1933 liep uit op een grote persrel, toen hij uit de rechtszaal werd verwijderd, omdat hij weigerde Nederlands te spreken. In de Tweede Kamer bepleitte H. S. van Houten van de CDU een wettelijke regeling voor het rechtsverkeer in het Fries zonder gehoor te vinden. Een aantal Friese schrijvers, zoals Douwe Kalma, Rintsje Sybesma, Douwe Kiestra en Reinder Brolsma kozen tijdens de Duitse bezettingstijd voor de collaboratie in de hoop zo meer voor het Fries te kunnen bereiken. Het is jammer, dat Van der Velden aan deze radicale fase in de geschiedenis van de Friese Beweging geen aandacht heeft besteed.

Nu is het niet zo dat de collaboratie in concreto veel heeft opgeleverd voor het Fries, maar tijdens de bezetting nam de belangstelling bij het grote publiek voor Friese literatuur, toneel en cabaret, door de Duitsers gestimuleerd, sterk toe. Dat heeft bijgedragen tot een meer zelfbewuste houding van de Friese Beweging na de oorlog. Een overkoepelende